

Van coördineren valt te leren

Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie (IOB):

Primus inter pares. Een evaluatie van het Nederlands EU-voorzitterschap 2004.

Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken, juli 2008; (IOB Evaluaties no. 314); 274 blz.; ISBN: 978-90-5328-364-6

Kamerleden ontvangen veel meer informatie dan ze kunnen verwerken. De meeste ingekomen stukken worden dan ook snel terzijde gelegd. Zo niet de post van het ministerie van Buitenlandse Zaken van 16 september 2008. Deze bevatte het rapport 'Primus inter pares, een evaluatie van het Nederlands EU-voorzitterschap 2004'. Een belangwekkende studie natuurlijk, die kennelijk maar liefst vier jaar had gevergd, dus dat beïnvloedde wat. Minstens zo intrigerend als het document zelf waren de twee begeleidende brieven. Eén epistel was ondertekend door Bram van Ojik, Directeur 'Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie' (IOB), die ook het Voorwoord heeft geschreven. Hij vindt het een genoeg het rapport te mogen aanbieden. Blijkens de andere brief wordt dit genoeg echter geenszins gedeeld door zijn politieke bazen, minister Verhagen en staatssecretaris Timmermans. Zij achten het belangrijkste, beleidsmatige gedeelte van de evaluatie kwalitatief onder de maat en zij doen het af als onbruikbaar. Het impliciete advies aan de parlementsleden is duidelijk: het aangeboden rapport kan op de stapel voor de papierversnipperaars. De reactie op het Binnenhof laat zich raden: nee maar, heibel in de tent bij BZ, gauw lezen dus!

De evaluatie is uitgevoerd door inspecteur Van der Zwan en drie medewerkers van het IOB. Voor de ana-

lyses van de Brusselse besluitvorming was ook DECIDE BV ingeschakeld. Tijdens de voorbereiding werd ook samengewerkt met onderzoekers van Instituut Clingendael. De hoofdvraag bij de evaluatie was hoe Nederland het EU-voorzitterschap wat betreft een aantal doorslaggevende aspecten had vervuld. De belangrijkste hieruit voortvloeiende onderzoeksvragen waren: 1 In hoeverre is de nationale beleidscoördinatie effectief verlopen?; 2 In hoeverre was Nederland als voorzitter en als lidstaat effectief opgetreden bij het Europees onderhandelingsproces?; en 3 In hoeverre heeft Nederland de organisatorische en logistieke taken doelmatig uitgevoerd?

Het rapport schetst eerst uitvoerig achtergronden, betekenis, context en beleidsmatige inzet van het Nederlands EU-voorzitterschap. Een gedegen inleiding die overigens weinig nieuwe feiten of inzichten bevat. Dan volgt een algemeen hoofdstuk over de beleidscoördinatie en het EU-voorzitterschap 2004. Dit beschrijft de interne 'Haagse' organisatie en belicht daarbij de strikte scheiding die was aangebracht tussen de taken als voorzitter en die als lidstaat. Dit was overigens ook al het geval tijdens het Nederlands voorzitterschap in 1995 ('Amsterdam'), toen Kok en Van Mierlo niet meer in dezelfde fout wilden vervallen als bij het voorzitterschap van 1991 ('Maastricht'). Ook wijzen de onderzoekers op de goede persoonlijke betrekkingen tussen de hoofdrolspelers; inderdaad niet vanzelfsprekend, zoals ook op weg naar 'Maastricht' was gebleken en inmiddels uitvoerig uit de doeken is gedaan in mijn boek *Mirakel en Debaacle*.¹

Ter wille van de beantwoording van de eerste twee onderzoeksvragen

werden drie 'onderhandelingsdossiers' onder de loep genomen: de Financiële Perspectieven 2007-2013; een nieuw meerjarenprogramma op het gebied van Justitie en Binnenlandse zaken, later het 'Haags Programma' genoemd; en de toetredingsonderhandelingen met Turkije.

Het algemene beeld dat van het Nederlands voorzitterschap oprijst, is overwegend positief, zij het met duidelijke punten van kritiek. Er ging heel veel goed, maar zeker niet alles. De als conclusies geformuleerde 'Hoofdbevindingen' suggereren echter het omgekeerde, vooral ook door de volgorde waarin deze zijn gepresenteerd. De conclusie 'Nederland is op alle drie de onderzochte dossiers, als voorzitter en als lidstaat, effectief geweest in de onderhandelingen' zou toch als belangrijkste bevinding beschouwd kunnen worden. In het rapport komen we haar evenwel pas tegen op... plaats 6! Bovenaan de lijst prijkt de stelling dat de beleidscoördinatie op twee van de drie onderzochte dossiers niet effectief was, zij het dat de departementen hun rol van voorzitter wel konden vervullen. Het meerjarenprogramma voor JBZ leidde tot aanvaringen tussen Justitie en Buitenlandse Zaken en Algemene Zaken over inhoud en strategie. De samenwerking werd voortdurend belast door gebrek aan onderling vertrouwen. Er was sprake van rolcompetitie. Over de toetreding van Turkije nam het kabinet door interne meningsverschillen pas drie weken voor de Europese Raad een definitief standpunt in. Volgens het rapport kwam deze visie te laat en was zij te weinig flexibel. AZ en BZ waren hier de tekortschietende vakdepartementen.

De tweede hoofdbevinding geeft BZ en AZ de schuld van de conflicten

met Justitie: '[d]e coördinerende ministeries hebben zich actiever opgesteld dan op grond van hun coördinerende verantwoordelijkheid valt te rechtvaardigen.' De derde conclusie stelt dat de speciaal voor het voorzitterschap ingestelde coördinatie-mechanismen goed functioneerden, zij het dat AZ en BZ hierdoor in een 'bevoorrechte positie tegenover de vakdepartementen kwamen'.

Wie bij een evaluatie scherp geformuleerde negatieve bevindingen presenteert als belangrijker dan de positieve 'eindconclusies', krijgt op het departement natuurlijk de wind van voren. Zeker nu de 'zwakke coördinatie' blijkbaar geen negatieve invloed heeft gehad op de positie van Nederland als voorzitter en lidstaat in Brussel (hoofdbevinding 6). Was het onhandigheid van de onderzoekers of juist niet, en hebben ze bewust de kat de bel aangebonden?

Deze overwegingen staan los van het inhoudelijke waarheidsgehalte en de relevantie van het gepresenteerde materiaal. De zogenoemde beleidsreactie van de bewindslieden blijkt helemaal niet over beleid te gaan, maar alleen over de wijze waarop het onderzoek is uitgevoerd. Daar zou bitter weinig van deugen. De doelstellingen die nota bene uit beleidsstukken waren gedestilleerd, worden 'moeilijk meetbaar' genoemd: vooruitgang op belangrijke Europese dossiers en versterking van het Nederlands imago in Europa en de wereld. De bewindslieden vermelden niet waar het succes van het voorzitterschap dan wel aan afgemeten zou moeten worden.

Verder noemen zij de selectie van te analyseren onderhandelingsdossiers 'niet representatief'. Dit is een merkwaardig verwijt in het licht van wat het rapport zelf uitdrukkelijk aangeeft: 'Hiermee beoogt de evaluatie niet een representatief beeld te geven van het gehele voorzitterschap, maar

een illustratie aan de hand van drie belangrijke dossiers.' Natuurlijk is zo'n selectie onvermijdelijk tot op zekere hoogte subjectief. Niettemin lijkt mij de keuze van onderwerpen zeer goed te verdedigen, gezien hun politieke belang, diplomatieke en organisatorische implicaties en Haagse tegenstellingen. Wat een betere selectie had kunnen zijn, komen we uit de ministeriële brief niet te weten.

Verhagen en Timmermans maken ook bezwaar tegen de grote aandacht in het rapport voor interdepartementale coördinatie. Dit noemen ze 'geen neutrale keuze'. Een voorzitterschap kan inhoudelijk succesvol zijn, terwijl de nationale beleidscoördinatie tekortschiet en andersom. Dit laatste mag waar zijn, maar neemt niet weg dat onvolkomenheden in de coördinatie wel degelijk grote gevolgen kunnen hebben voor de effectiviteit van het voorzitterschap. Het bewijs hiervoor is te vinden in hoofdstuk V van *Mirakel en Debacle*. Het was derhalve beslist legitiem na te gaan hoe de coördinatie tijdens het voorzitterschap is verlopen.

Ook hekelen de bewindslieden het rapport aangezien dit er 'op veel plaatsen niet in slaagt duidelijk te maken in welk opzicht de verklaarde doelen van beleidsmakers verschilden van hun onderliggende motieven en doelen'. Wat er werkelijk is gebeurd bleef onder tafel 'uit respect voor betrokken politici of om andere redenen'. Ook de bronvermelding schoot hierdoor te kort.

Wat heb ik nou aan mijn fiets hangen?: zouden de bewindslieden echt liever hebben gehad dat mogelijke blunders, mispercepties, dubbele agenda's, manipulaties, groepsdenken en noem maar op van hun voorgangers en medewerkers met naam en toenaam aan de kaak zouden worden gesteld? Had Verhagen daar de verantwoordelijkheid voor willen nemen?

Als dit de nieuwe openheid is van BZ, waarom wordt de Wet Openbaarheid van Bestuur dan nu veel restrictiever toegepast dan 15 jaar geleden? Waarom verzet de departementsleiding zich zo halsstarrig tegen inzage in documenten van het 'Irak-dossier'?

Het rapport is inderdaad weinig diepgaand, maar dat komt deels door de beperkingen waaraan de ambtenaren-onderzoekers werden blootgesteld. De kritiek van hun politieke bazen is in dit opzicht derhalve nogal unfair. Nog afgezien van de restricties is een openbare *ambtelijke be-/veroordeling* van politieke en collega-ambtenaren natuurlijk een garantie voor gedonder in de glazen. Niet verwonderlijk is er geruime tijd intern over geruzied, voordat het rapport naar buiten kwam. Door het onderzoek vervolgens te diskwalificeren, ontsloegen de bewindslieden zichzelf van de noodzaak inhoudelijk te reageren. Dat is te betreuren, want er staan zeker ook behartigenswaardige constatering in het rapport.

Het meest gevoelige aspect bij dit soort evaluaties is de vraag wat er fout ging en aan wat of wie dat lag. In dit verband nog een enkel woord over de bespreking van Mark Kranenburg van *Mirakel en Debacle* in de *Internationale Spectator* van november 2008.² Voor deze dissertatie over het Nederlands EG-voorzitterschap van 1991 en Zwarte Maandag 30 september heb ik meer dan zestig interviews gehouden met besluitvormers. Ondervraagden wilden doorgaans hun eigen versie van de gebeurtenissen als *de* waarheid in het boek terugzien. Dat was onmogelijk, want de betrokkenen gaven uiteenlopende analyses van hoe het gegaan was. Niet omdat ze onwaarheid vertelden, maar aangezien ze dat deel van de waarheid belichtten dat voor hen zelf het meest ontlastend was voor wat er fout was gegaan ('bolstering').

Grof gezegd, de 'Atlantici' en andere criticasters op BZ betichtten de 'Europeanen' van naïef idealisme en *wishful thinking*, alsmede van consultaties op een te laag politiek niveau. Dankert *cum suis* wees erop dat hun voorstel vooral ook is afgewezen omdat dit te Atlantisch was. Ook hadden de Haagse departementen te lang dwars gelegen. Verder hadden de Duitsers (Genscher) ons lelijk in de steek gelaten. Het hogere politieke niveau, Lubbers en Van den Broek, hadden zelf nagelaten hun evenknieën te raadplegen. Dankert op zijn beurt had hier overigens weer niet tijdig op aangedrongen, enz. Wie had gelijk en wie treft de schuld? Ze had-

den allemaal gelijk! Het zou derhalve wetenschappelijk onverantwoord zijn geweest om als een scherprechter een ultieme rangorde van schuldigen aan te wijzen, zoals Kranenburg blijkbaar graag had gezien. Waarom zou dat trouwens ook moeten?

Besluitvormingsprocessen in de buitenlandse politiek zijn vaak uitermate complex. Wat er mis gaat, kan veel verschillende oorzaken hebben. Hoe groter de vrijheid van de onderzoeker, hoe dichter de waarheid in haar geheel benaderd kan worden. Om wijze lessen te trekken kunnen beleidsevaluaties dan ook beter door onafhankelijke buitenstaanders worden verricht. Iedereen van hoog tot

laag tevreden stellen, kan natuurlijk nooit de bedoeling zijn van wetenschappelijk onderzoek.

Noten

- 1 Bob van den Bos, *Mirakel en Debacle, De Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht*, Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2008.
- 2 'Zwarte Maandag', in: *Internationale Spectator*, november 2008, blz. 631-632.

Bob van den Bos

Dr Bob van den Bos is politicooloog en was lid van het Nederlands en Europees Parlement voor D66.

Britse auteurs over Europese integratie

J. Brussee:

Een verenigd Europa voor de vrede.

Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2008; 140 blz.; 20,= euro; ISBN: 978-90-5850370-1

Na het referendum van 2005, waarin Nederland en Frankrijk de Europese Grondwet afwezen, begon de auteur een onderzoek naar de redenen daarvan. Hij concentreert zich daarbij op het Verenigd Koninkrijk, omdat dat land de Grondwet eveneens dreigde af te wijzen. Centraal daarbij staan voor hem geleerden uit de periode 1870-1950. Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste maakt Brussee een korte analyse van de denkbeelden van 19 personen, in het tweede werkt hij de denkbeelden verder uit in thema's als vrede, zelfbeschikking, de verhouding Europa-Verenigde Staten, de grenzen van Europa en de volkswil, om te besluiten met een oproep tot intensieve samenwerking.

Helaas gaat het boek ten onder aan onevenwichtigheden, selectief citeren en slecht literatuuronderzoek. *Onevenwichtigheden*, omdat aan de denkbeelden van sommige schrijvers zes tot acht pagina's zijn gewijd en aan anderen ternauwernood één. Merkwaardig is voorts dat bij de Britse auteurs ineens de Oostenrijker Coudenhove Kalergi, de Britse Amerikaan William Penn uit de 17de eeuw(?), de Amerikanen A. Wanfeld en P. Jordan, en de Duitse Amerikaan Arnold Brecht worden opgevoerd. Als excuus voert Brussee aan dat deze schrijvers veel invloed hadden op het denken over Europa in het Verenigd Koninkrijk. Maar zo weet ik ook nog wel een aantal andere politici en denkers te noemen. Wat zou de auteur zeggen van Philips II., Lodewijk de XIVe, Marx, Bismarck, Lenin?

Al het eerste hoofdstuk, handelend over Churchill, staat vol *halve citaten*. De schrijver laat herhaaldelijk zaken weg die hem niet uitkomen. Zo ver-

meldt hij wel de oproep van Churchill in Zürich (1946) om tot een Europese Unie van Staten te komen, maar dat Churchill er gelijk bij zei dat een dergelijke Unie door het Verenigd Koninkrijk en het Britse Rijk zou worden toegejuicht – dus er niet bij aangesloten zou zijn – laat Brussee maar liever weg. Dat Churchill al exact zo'n zelfde uitspraak met hetzelfde voorbehoud in de jaren dertig in een Amerikaans weekblad, *The Saturday Evening Post*, had gedaan, is Brussee kennelijk ontgaan.¹ De auteur hecht tevens teveel waarde aan het Britse aanbod voor een Unie met Frankrijk in juni 1940. Als men echter *The Second World War* leest, begrijpt iedere lezer dat dit aanbod slechts gedaan werd om Frankrijk, dat dreigde te capituleren, bij de oorlog betrokken te houden. Daarna is ook nooit meer wat van het voorstel vernomen.²

Brussee noemt Churchill een van de drijvende krachten achter de Europese integratie. Ik zou eerst wel eens

willen weten wat voor integratie hier bedoeld wordt. Supranationale of intergouvernementele integratie? Van de eerste vorm moest Churchill niet veel hebben, zoals zijn daden en de *Cabinet Papers* uit de periode 1951-1955 aantonen. Daarbij kwam dat voor Churchill de Britse buitenlandse politiek zich afspeelde in drie cirkels, waarin de centrale belangen van het Verenigd Koninkrijk lagen: de cirkel Verenigd Koninkrijk met het Britse Imperium; de cirkel Verenigd Koninkrijk met de Verenigde Staten; en ten slotte en ook als *laatste* het Verenigd Koninkrijk en Europa. In die volgorde ook moesten de belangen van de Britten worden gezien.

Aan het slot van het boek wordt Brussee wel erg idealistisch. Zo hoopt hij dat een 'Europese Verenigde Sta-

ten' vrede zal brengen. Of dat zo is, is nog maar de vraag. Trouwens wat voor organisatie wordt dat? Een federatie, een statenbond, supranationaal of intergouvernementeel?

Ook is Brussee zeer geporteerd voor een gezamenlijk Europees buitenlands beleid. Maar hoe ziet zo'n beleid eruit? Hoe verenigt men de diverse belangen van de staten met elkaar? De belangen van Nederland zijn immers niet die van Spanje, Frankrijk of Zweden. Komt zo'n samenvoeging van belangen niet veel meer uit op samenvoeging van vrijwel geen enkel belang? Op het kleinste gemene veelvoud? Ook stelt de auteur zijn hoop op een Europees leger. Een nog veel heikeler onderwerp. Want wie is bereid te sneuvelen voor Brussel?1

Voor Churchills speech te Zürich zie:

M. Gilbert, *Never Despair. Winston S. Churchill 1945-1965*, Londen:

Heinemann, 1988, blz. 265-266; voor het krantenartikel in de *Saturday Evening Post* uit 1930 zie: M. Charlton, *The Price of Victory*, Londen: BBC, 1983, blz. 20.

2 Winston S. Churchill, *The Second World War. Part 2*, Londen: Cassell, 1966, blz. 162-172; en M. Gilbert, *Finest Hour. Winston S. Churchill 1939-1941*, Londen: Heinemann, 1983, blz. 558-562.

Arnold Bakker

Arnold Bakker is ex-stafmedewerker van Instituut Clingendael.

Iran als testcase voor Obama

Rotterdam: Lemniscaat, 2008; 289 blz.; 17,50 euro; ISBN: 978-90-477-0034-0

Een van de meest onheilspellende internationale vraagstukken die president Barack Obama op zijn bord aantreft, vormt het Iraanse nucleaire programma. Iran werkt, in strijd met de voorschriften van het Non-Proliferatieverdrag (NPV), al jaren aan een atoomprogramma dat binnen afzienbare tijd kan uitmonden in de fabricage van kernwapens. Volgens algemeen aanvaarde schattingen, waaronder die van de directeur-generaal van het Internationale Atoom-Energie Agentschap (IAEA), Mohamed ElBaradei, kan dat al rond 'the turn of the decade' (dus 2010) het geval zijn.

Een Iraans atoomarsenaal vormt een groot veiligheidsrisico voor alle staten in het Midden-Oosten en het Golfgebied, alsmede voor de Amerikaanse belangen in de regio. Voor Israël vormt zo'n kernmacht, in combinatie met de openlijke uitlatingen van Iraanse leiders om de joodse staat van de kaart te vegen, zelfs een existentiële bedreiging. Met de Iraanse bom valt volgens Jeruzalem niet te leven, want het regime in Teheran weigert het bestaansrecht van Israël te erkennen, een minimale vereiste voor een werkbaar nucleaire afschrikking. Mede vanwege de Amerikaanse presidentswisseling is een spoedig Israëliësch militair ingrijpen niet waarschijnlijk, maar speculaties hierover steken voortdurend de kop op. De Israëliësch luchtmacht wordt door deskundigen in staat geacht in ieder geval een deel van het Iraanse atoomprogramma onschadelijk te maken.

De internationale gemeenschap, in het bijzonder de EU en de 'P6' (de vijf permanente leden van de VN-Veiligheidsraad, plus Duitsland), wil dat Iran zijn atoomprogramma onderwerpt aan het volkenrecht, maar daar is tot nu toe weinig van terechtgekomen. Integendeel, de regering in Teheran trotseert de bindende sancties van de Veiligheidsraad en zij heeft herhaaldelijk en nadrukkelijk te kennen gegeven haar nucleaire activiteiten, die zij zelf als vreedzaam bestempelt, onverkort voort te zetten. Economische dwangmiddelen sorteren niet het vereiste effect. Het is zeer onwaarschijnlijk dat de Veiligheidsraad ook militaire strafmaatregelen tegen Iran zal goedkeuren, gelet op de Chinese en Russische bezwaren daartegen. De totstandkoming van een Iraanse kernmacht is dus een kwestie van tijd. En die tijd dringt.

Van groot belang is wat de nieuwe Amerikaanse president kan en gaat doen in de komende maanden. Tijdens zijn verkiezingscampagne heeft Barack Obama aangegeven militaire opties tegen Iran niet uit te sluiten, maar hij wil eerst praten met de Iraanse leiders, zonder harde voorwaarden vooraf. Denkbaar is een 'grand bargain', waarbij Teheran, in ruil voor afspraken op nucleair gebied en bijvoorbeeld inschikkelijkheid bij allerlei conflicten in het Midden-Oosten (Irak, Afghanistan, Israël-Palestina-Syrië-Libanon), grootscheepse economische en technische hulp wordt geboden, alsmede veiligheidsgaranties. Maar dan zal Teheran op hoofdpunten moeten bijdraaien. Gelet op de Iraanse halsstarrigheid tot nu toe is dat niet waarschijnlijk. Obama zal er alles aan doen om wapengekletter te vermijden, maar indien Teheran niet inbindt, dringt zich voor Israël en de Verenigde Staten toch de vraag op wanneer militaire drukmiddelen moeten worden aangewend.

Tegen deze achtergrond lijkt een boek met als ondertitel: *'De aanval op Iran: een voorbeschouwing'*, niet geheel van realiteitszin gespeend. De auteur, Daan de Wit, probeert aanemelijk te maken dat vanaf 2003 in Washington tal van voorbereidingen werden getroffen voor een aanval op de Iraanse nucleaire installaties. De regering-Bush en het Congres hebben het Iraanse kernprogramma herhaaldelijk 'onaanvaardbaar' genoemd, en ook herhaaldelijk gezegd dat zij 'geen enkele optie' zouden willen uitsluiten om het gevaar te keren. Vooral vice-president Cheney zou volgens De Wit rechtstreeks aansturen op een gewapende confrontatie met de ayatollahs, deels in goede samenwerking met Israël. Volgens De Wit wordt hierbij dezelfde weg bewandeld als in de aanloop tot de oorlog in Irak. De Amerikaanse inlichtingendiensten worden

onder druk gezet om met bewijzen te komen over een toenemende Iraanse atoomwapencapaciteit; het Congres wordt onder druk gezet om op basis van deze 'feiten' goedkeuring te verlenen aan een Amerikaans militair ingrijpen; de bondgenoten worden eveneens bewerkt, terwijl intussen de schijn van diplomatie wordt opgehouden in de VN en andere internationale organisaties. De Wit acht de kans groot dat nog vóór het einde van de presidentiële termijn van Bush een oorlog tegen Iran wordt begonnen.

De auteur is journalist en heeft gebruik gemaakt van een grote hoeveelheid rapporten en analyses die over dit onderwerp zijn verschenen, vooral afkomstig van de westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Hij citeert tal van deskundigen en insiders op het gebied van de Amerikaanse en Israëlische veiligheidspolitiek. Dat alles leidt tot een prettig leesbaar relaas, dat op sommige punten (zoals de anti-Iraanse machinaties van Cheney) ook redelijk overtuigend overkomt.

Maar door de vele citaten (die helaas niet in het boek worden verantwoord; de lezer kan de bronvermelding alleen terugvinden op de internetversie van het boek) maakt zijn betoog een enigszins verbrokelde indruk. Het samenvattende eerste hoofdstuk weet dat niet goed te maken. Verder ziet de auteur de kwestie-Iran bijna uitsluitend als een Amerikaans-Israëlische samenzwering. In zijn visie gebruikt de regering-Bush misleidende informatie over mogelijke Iraanse kernwapens, net zoals zij dat ook deed aan de vooravond van de aanval op Irak in 2003. De Wit ziet daarbij geheel over het hoofd dat het Iraanse atoompotentieel in eerste instantie door het IAEA aan de kaak is gesteld. De vrees dat Iran binnen afzienbare tijd kernwapens kan produceren, wordt door praktisch de gehele internationale gemeenschap

gedeeld. Anders dan inzake Irak is er tot nu toe ook nauwelijks sprake van een unilateraal Amerikaans optreden. Integendeel, de Verenigde Staten hebben zich van meet af aan enigszins afzijdig gehouden van het Iran-dossier en de besprekingen hoofdzakelijk overgelaten aan allerlei multilaterale kaders, zoals dat van de EU3, het IAEA, de 'P6' en de Veiligheidsraad. Tot nu toe is er geen sprake van een Amerikaans falen om het Iraanse gevaar af te wenden, maar van het falen van de internationale gemeenschap. Mogelijk brengt Obama daarin verandering, wanneer hij in de komende maanden het overleg opent met de Iraanse autoriteiten.

Alfred Pijpers

Alfred Pijpers is verbonden aan het *Clingendael Security and Conflict Programme (CSCP)*

Belgisch Congo 1958-1960 revisited

Leuven/Voorburg: Uitgeverij Acco, 2008; 459 blz.; 32,50 euro; ISBN:978-90-334-6758-5

Met het fragiele-statenbeleid van minister voor ontwikkelingssamenwerking Bert Koenders heeft de Democratische Republiek Congo een grote sprong voorwaarts gemaakt in de buitenlandse beleidsprioriteiten van Nederland. Na vele jaren van politieke onrust, dictatuur, corruptie en oorlog heeft deze reus in Centraal-Afrika eindelijk weer enige broze stabiliteit teruggevonden. Vaak wordt de vraag gesteld hoe het heeft kunnen gebeuren dat een potentieel rijk land als Congo, gezegend met kostbare grondstoffen en vruchtbare landbouwgrond, zo diep is weggeleden. Het boek *De Teloorgang van een Modelkolonie* kan daar vast en zeker een licht over laten schijnen. Dit recente boek van de Vlaams-Congolese onderzoeker Zana Aziza Etambala is dan ook een lijkig en degelijk werk, zoals we het graag hebben. Het is gebaseerd op uitgebreid archiefonderzoek; sommige bronnen worden voor het eerst publiek gemaakt. Dit leidt niet meteen tot radicaal nieuwe inzichten, maar verheldert wel de dramatische omstandigheden waarin Congo onafhankelijk werd.

1958 was een magisch jaar voor België, want in dat jaar ontving het kleine koninkrijk de wereld in Brussel, waar de eerste naoorlogse wereldtentoonstelling werd gehouden. In de schaduw van het gloednieuwe Atomium werd daar in een paviljoen Belgisch Congo, samen met het mandaatgebied Rwanda-Urundi, aan de bezoekers voorge-

steld. Het beeld van een modelkolonie dat daar werd opgehangen, zou spoedig een illusie blijken. Ironisch genoeg zou de wereldtentoonstelling het onafhankelijkheidsproces in Belgisch Congo juist versnellen, omdat heel wat gangmakers van de onafhankelijkheid elkaar in Brussel beter leerden kennen. Op 4 januari 1959 vielen bij iedereen de schellen van de ogen. Het verbod op een manifestatie van de ABAKO, de politieke partij van de latere eerste president Joseph Kasavubu, leidde toen tot zware rellen in Leopoldstad, het huidige Kinshasa.

Als gevolg van de rellen verloren heel wat ondernemers toen al hun vertrouwen in de stabiliteit van Congo, terwijl ook de Belgische regering de kolonie plots liever kwijt dan rijk was. Belgisch Congo, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke bijdrage had geleverd aan de geallieerde oorlogsinspanning, kende ondanks het rooskleurige verhaal dat op de Expo '58 werd opgehangen belangrijke sociaal-economische problemen. Eén van die problemen was ongetwijfeld de ontoereikende scholingsgraad van de inlandse bevolking, waardoor het land in 1960 onafhankelijk werd met slechts een handvol opgeleiden op universitair niveau. Interessant is dat Etambala deze gebeurtenissen beschrijft aan de hand van enkele bevoorrechte waarnemers, variërend van journalisten via missionarissen tot bestuurders. Deze schrijvers geven niet alleen hun analyse van de voorvallen, maar delen ook hun diepste zorgen en af en toe zelfs een kwinkslag mee.

Een nadeel is wellicht dat het boek voor lezers die minder vertrouwd zijn met de Congolese geschiedenis, diep ingaat op bepaalde details. Enige voorkennis is dus wel meegenomen om dit werk verteerbaarder te maken. Maar

ook de schrijfstijl kan daar helaas niet veel aan verhelpen. Merkwaardig is het dat de titel *De Teloorgang van een Modelkolonie* geen vraagteken bevat, in tegenstelling tot het eerste hoofdstuk 'Congo 1950-1951: een modelkolonie?' Men zou op het eerste gezicht haast denken dat het hier het werk van een nostalgische koloniaal betroof, terwijl het juist een uitermate kritisch boek is, dat alle aspecten van de koloniale periode probeert te behandelen. Begin jaren '50 heersten op het Congolese platteland volgens sommige getuigen die Etambala opvoert nog 'feodale toestanden', met hier en daar een klooster als baken van beschaving, terwijl de stedelijke centra wel reeds kampten met een ongecontroleerde groei van de door inlanders bewoonde buitenwijken.

Al even vreemd is het om in de *titel* de behandelde periode tot de doorslaggevende jaren 1958-1960 te beperken. Dat in 2008 de 50ste verjaardag van de Expo '58 in België gevierd werd met een reeks boeken en tentoonstellingen, heeft daar wellicht iets mee te maken. Toch begint het boek al in 1950 en gaat het ook uitgebreid over de reis van de jonge Koning Boudewijn naar de kolonie in 1955. Het triomfantelijk karakter van die reis heeft toen heel wat Belgen zand in de ogen gestrooid over de werkelijke toestand in Congo. Wie de fragiele staat van vandaag beter wil begrijpen, kan al heel wat opsteken van het verhaal van de vermeende modelkolonie die in 1960 ten onder ging.

Evert Kets

Evert Kets is als Policy Officer voor Centraal-Afrika werkzaam bij de stichting *Broederlijk Delen*.

Een klare kijk op de nieuwe internationale energieorde

New York: Metropolitan Books, 2008; 339 blz.;
21,75 euro; ISBN: 0-8050-8064-3

De energieproblematiek is één van de meest prangende mondiale vraagstukken. De combinatie van een sterk stijgende energiebehoefte, een toenemende uitstoot van broeikasgassen en krimpende energievoorraden zou ons al voldoende zorgen moeten baren. Maar voeg daarbij de verschuivende machtsverhoudingen in de wereld, in de richting van een multipolaire wereldorde, en je hebt alle ingrediënten voor een gevaarlijke, systeembedreigende cocktail. Dat is tenminste de teneur van het nieuwste boek van Michael Klare, hoogleraar vredes- en veiligheidsstudies aan het Hampshire College in de Verenigde Staten. Na vorige succeswerken, met ronkende titels als *Resource Wars* en *Blood and Oil*, raakt Klare met *Rising Powers, Shrinking Planet* ongetwijfeld weer een gevoelige commerciële snaar. Achter de schreeuwerige titels gaat echter een doortimmerde analyse schuil van de impact van de energieproblematiek op de geopolitieke wereldkaart van de 21ste eeuw.

Tekenend voor de nieuwe tijdgeest was de Unocal-affaire (zomer 2005). Toen het Chinese staatsgeleide oliebedrijf CNOOC (*China National Offshore Oil Corporation*) het kleine Amerikaanse energiebedrijf Unocal probeerde te kopen, werd dit door het Amerikaanse Congres geblokkeerd, uit vrees voor de 'nationale veiligheid'. In de ogen van Klare bood deze overnamestrijd een eerste glimp van een 'nieuwe internationale energieorde',

die hij beschrijft in het eerste hoofdstuk. In deze nieuwe orde wordt de jacht op energiebronnen het wezenskenmerk van de internationale politiek, neemt de staat weer zijn centrale rol in van weleer en treden nieuwe hoofdrolspelers op de voorgrond, die de Amerikaanse hegemonie uitdagen. In de jaren '90 werden de Verenigde Staten bestempeld als de 'enige supermogendheid' vanwege hun ongeëvenaarde militaire macht. Maar thans worden internationale macht en invloed niet langer gemeten aan de hand van het aantal kernkoppen, tanks en vliegdekschepen. Minstens even belangrijk, aldus Klare, is de mate waarin staten beschikken over energievoorraden of over de capaciteit om deze energie te kopen (of op een andere manier te verwerven).

De reden hiervoor is de nakende energie- en grondstoffenschaarste, die aan bod komt in het tweede hoofdstuk. De wereldomvattende vraag naar energie zal de komende 25 jaar in snel tempo blijven groeien. Vooral de Aziatische groeielanden zullen veel energie nodig hebben om hun economische groei op peil te houden. Volgens Klare zal het aanbod van energie moeite hebben om de vraag bij te benen. De productie in enkele oude olie- en gasvelden neemt sneller af dan verwacht, terwijl er steeds minder nieuwe velden worden ontdekt. De weinige nieuwe velden zijn bovendien, vanuit technisch, economisch of politiek oogpunt, vaak moeilijk te ontginnen. Klare verwacht dat de wereld, indien geen plotse-linge economische recessie optreedt, tussen 2012 en 2020 met een ernstig olietekort te kampen zal krijgen. Ongeveer een decennium later zal de schaarste ook op de gasmarkt te voelen zijn, gevolgd door een stagnatie

in de steenkool- en uraniumwinning. Ook zullen tal van minerale grondstoffen (zoals koper, nikkel en kobalt) dezelfde logica ondervinden.

Klare ziet dan ook twee soorten landen in de wereld van morgen: landen met een energieoverschot en landen met een energietekort. De netto-importeurs gaan met elkaar concurreren om dezelfde energievoorraden en dus steeds hogere prijzen betalen. Dit levert de energierijke staten niet alleen meer winsten, maar ook politieke dividenden op. Zo kan de Venezolaanse president Hugo Chávez herhaaldelijk fulmineren tegen zijn Amerikaanse ambtgenoot zonder vrees voor vergelding, aangezien het land een belangrijke olieleverancier is van de Verenigde Staten. Om dezelfde reden wordt de Kazachstaanse president Nazarbayev, juist nadat hij zich in schijnverkiezingen had laten plebisciteren, door de Amerikaanse vice-president geprezen om de indrukwekkende 'politieke vooruitgang' van zijn land. En de genocide in Darfur sleept al zo lang aan, omdat China, de grootste afnemer van Soedanese olie, het regime in Khartoem steeds diplomatiek uit de wind heeft gehouden.

Grote mogendheden, nieuw en oud, zijn inmiddels in een intense geopolitieke strijd gewikkeld over de gebieden waar zich nog aanzienlijke onontgonnen olie- en gasreserves bevinden, zoals West-Afrika, de Golf en het gebied rond de Kaspische Zee. Aan elk van deze regio's wijdt Klare een apart hoofdstuk. Vooral China en de Verenigde Staten wedijveren om de zeggenschap over die gebieden. Verontrustend is dat het niet alleen een economische strijd betreft. Deze landen zetten ook militaire middelen in. Ze gaan regimes van olierijke staten paaien met goedkope wapens,

munitie en militaire instructeurs. Klare maakt uitdrukkelijk de vergelijking met de dynamiek van de wapenwedloop uit de Koude Oorlog. De opbouw van militaire banden schept een explosieve situatie, die door de kleinste vonk kan escaleren. De energieschaarste kan op termijn landen 'wanhopig' maken, waardoor ze grotere risico's gaan nemen. Dit kan een reeks van gebeurtenissen ontketenen die, ook al was het onbedoeld, kunnen leiden tot een oorlog. Klare pleit voor diepgaande internationale samenwerking inzake energie, eerst en vooral om de gespannen situatie te ontmijnen, maar ook om werk te maken van een fundamentele energietransitie.

Energieschaarste biedt heel wat conflictstof, dat staat vast. Toch is er geen reden om aan te nemen dat we afstevenen op een 'zero-sum' militaire confrontatie tussen de grote mogendheden. Dat beweert Klare ook niet, maar bij wijlen komt hij over als een neo-malthusiaanse onheilsprofeet. De band die hij legt tussen de militarisering van het buitenlands beleid van grote mogendheden en hun energiebehoeften, is niet altijd even overtuigend, bijvoorbeeld in het geval van de Russische militaire aanwezigheid in de opstandige Georgische provincies Abchazië en Zuid-Ossetië. Ook zijn reductionistische definitie van macht (macht als 'hard power') is voor discussie vatbaar. Bovendien had hij wat meer gebruik mogen maken

van concepten en theorieën uit de politieke wetenschappen.

Dat neemt niet weg dat het boek een goede introductie biedt voor eenieder die de internationale energiepolitiek beter wil begrijpen. De grootste verdienste van Klare is juist zijn brede invalshoek. Het resultaat is een handig, actueel overzichtswerk van de diverse manieren waarop de energiefactor vorm geeft aan de machtsverhoudingen en allianties in de internationale politiek.

Thijs Van de Graaf

Thijs Van de Graaf is medewerker van de Onderzoeksgroep *Global Governance* van de Universiteit Gent.

Drie decennia hervormingen in China

Almere: Parthenon, 2008; 209 blz.; 32,50 euro; ISBN: 978-90-7957-801-6

Op 18 december 2008 vierde de Chinese leiding de 30ste verjaardag van het begin van de economische hervormingen. Juist tijdens één van de grootste crises van de wereldeconomie in de afgelopen honderd jaar, past het bij dit historisch moment stil te staan. Want de positie van het land in de huidige crisis en zijn internationaal optreden belichten de grote veranderingen die op deze dag begonnen met de lancering van het hervormingsbeleid onder leiding van Deng Xiaoping (1904-1997). Het BNP van China is 70 keer zo groot als aan het begin van de modernisering en er zijn honderden miljoenen mensen van armoede verlost. Het land

is niet langer geïsoleerd, maar actief op talloze terreinen van internationale samenwerking.

Het boek *China in verandering* geeft een helder en zeer toegankelijk overzicht van deze ontwikkelingen. De bundel beschrijft de invloed van de hervormingen op allerlei beleidsterreinen, zoals de overheid en het ambtenarenapparaat, de economie, het recht, de Chinese samenleving en cultuur, alsmede het buitenlands en extern veiligheidsbeleid. De auteurs van de afzonderlijke hoofdstukken zijn als onderzoekers en China-deskundigen verbonden aan vooraanstaande Europese onderzoeksinstituten.

In het eerste hoofdstuk behandelt Tak-Wing Ngo de 'begrensde wederopbouw en vernieuwing' van het openbaar bestuur na de Culturele Revolutie (1965-1976). Hij benadrukt dat het resultaat van de politieke hervormingen 'niet langs een westerse meetlat' gelegd kan worden, maar

vooral vergeleken moet worden met het China van vóór 1978. Hoewel er aan de bevolking geen macht wordt afgestaan, vindt er toch herverdeling van macht tussen Partij en Staat, en tussen staatsorganen onderling, plaats. Zo verliest de Partij langzaam de greep op de samenleving. Bovendien resulteerde de de-ideologisering van de modernisering in een direct verband tussen succesvolle economische hervormingen en de geloofwaardigheid van de huidige leiding.

Het stapsgewijze en – vooral in het begin – ongeplande verloop van de economische hervormingen wordt beschreven door Eduard Vermeer. Hij ziet het twee-sporensysteem (1987-1993) als de 'grootste "uitvinding"' in dit proces. Toen bestonden planeconomie en markteconomische elementen naast elkaar – een groot verschil met andere landen die kozen voor een zg. *big bang*-aanpak voor de overschakeling naar de markteconomie. De

institutionele veranderingen hadden grote gevolgen voor het leven van de Chinese bevolking. Boeren mochten weer land pachten. De stedelingen werden verlost van de binding aan hun werkgever voor alle sociale voorzieningen. Ze raakten echter ook hun sociaal vangnet kwijt – voor miljoenen mensen een grote breuk in hun leven.

De snelle economische ontwikkeling en het zwaartepunt op het oosten en zuiden van het land heeft grote welvaartsverschillen gecreëerd – tussen individuen en tal van regio's. Fleming Christiansen schetst de sociale gevolgen en illustreert hoe ontevredenheid of wanhoop zich uiten en welke maatregelen de regering heeft genomen om de maatschappelijke onrust te kanaliseren. Veel ongenoegen wordt veroorzaakt door lokale besturen, die geteisterd worden door corruptie en vriendjespolitiek. Ondanks alle hinder proberen steeds meer Chinezen hun gelijk te halen, maar zij zien zich geconfronteerd met een rechtssysteem dat met een diepgaande transitie worstelt. Benjamin van Rooij maakt duidelijk dat deze transitie niet te vergelijken valt met andere hervormingen. Want de 'toestand van anarchie en rechteloosheid' tijdens de Culturele Revolutie leidde tot een 'rechtsvacuüm'. Na het herstel van de basisinstellingen, wetgevingen en opleidingsinstituten wordt sinds 1992 bewust gewerkt aan regulering van een markteconomie. Met voorbeelden beschrijft Van Rooij de problemen van het huidige systeem en hij constateert 'een voorzichtige verschuiving van recht als politiek instrument naar recht als een intrinsieke waarde op zich'. Uiteindelijk is het recht verweven in de vele transitieprocessen die het land tegelijkertijd op economisch, sociaal en bestuurlijk gebied ondergaat; en terwijl vele bestaande machtsstructuren rechtshervormingen blokkeren, stuwen juist moedige burgers,

journalisten en juristen de ingezette hervormingen voort.

De groeiende 'publieke sfeer' – die discussie over vele onderwerpen mogelijk maakt, vooral op internetfora en weblogs – is ook onderdeel van dit proces. Jeroen de Kloet belicht de grote veranderingen in de media en populaire cultuur, variërend van voorzichtige uitingen van kritiek in de jaren '80 via de 'grijze cultuur', waarmee de onvrede en onrust in de jaren '90 worden gekenschetst, tot de invloeden van de mondialisering. Een 'cultureel burgerschap' is aan het ontstaan, waarmee het Chinese publiek via de media deelneemt 'aan een regionale gemeenschap met gedeelde normen en waarden' die in een pan-Aziatische context gekenmerkt worden door een 'moderne, stedelijke en op consumptie gerichte levensstijl'. Deze 'publieke sfeer' wordt gecreëerd door vele vormen van media, waarin de overheid slechts één van de vele spelers is.

Niet alleen economisch en cultureel voelt Azië zich een ontwakende reus. Stefan Landsberger geeft een overzicht van de prioriteiten van het Chinees buitenlands beleid, dat nu niet meer uitgaat van de rol van slachtoffer. Hij schetst de belangrijkste aspecten van de kwestie-Taiwan, alsmede de betrekkingen met de buurlanden en met de Verenigde Staten. Deze onderwerpen worden verder toegespitst op het vraagstuk regionale veiligheid in de bijdrage van Frans-Paul van der Putten. Net als in Landsbergers uiteenzetting komt ook uit Van der Puttens analyse de centrale plaats van de activiteiten van de Verenigde Staten in China's beleidskeuzen. duidelijk naar voren. Want alle analyses van de Chinese belangen in het buitenland worden gemaakt in het kader van de Sino-Amerikaanse betrekkingen. Dezelfde problemen spelen rond de modernisering van het Chinese militaire apparaat, vooral door de grote argwaan van de Verenigde

Staten en Japan. De vraag is hoe China – gezien het ontbreken van een veiligheidsstructuur in Oost-Azië – met deze gevoelens constructief kan omgaan en op globaal niveau een grotere rol als lid van de VN-Veiligheidsraad kan vervullen. Terwijl zijn economische, sociale en bestuurlijke stelsel zich nog volop in een ingrijpend transitieproces bevindt, is China dus nu al gedwongen zijn toekomstige rol als grote mogendheid te definiëren.

De myriaden van lijnen in het verhaal over dit boeiende land worden een stuk duidelijker na het lezen van *China in verandering*. Alle bijdragen zijn begrijpelijk geschreven en als geheel goed samengesteld. Zodoende geven zij een tamelijk volledig beeld van drie decennia hervormingen. Elke auteur begint met een beknopt overzicht van de ontwikkelingen tot aan de hervormingen en bespreekt vervolgens uitgebreid de periode sinds 1978. Zo is het verhaal ook voor de geïnteresseerde leek gemakkelijk te volgen en worden de successen en problemen van het hervormingsproces in de juiste context geplaatst. Verder vindt de lezer op zoek naar meer inzicht achterin het boek voor elk onderwerp een lijstje met achtergrondliteratuur.

China in verandering is een uitstekende inleiding, niet alleen voor (toekomstige) studenten van het moderne China, maar voor iedereen die zakelijk of privé met het land te maken heeft. Het geeft de lezer een objectief en actueel overzicht, zonder af te glijden naar vermakelijke culturele weetjes of esoterische beschouwingen. Kortom, dit boek verdient zijn plekje op de China-plank in elke bibliotheek.

Susann Handke

Susann Handke is juriste en sinologe.

Biografisch Woordenboek zingt zwanenzang

's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2008. XVIII + 615 blz. Rijks Geschiedkundige Publicatiën uitgegeven door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Prijs deel 6: tot en met 16 februari 2009 van 41,= euro voor 31,=; de gehele serie van zes delen: van 210,= voor 125,= euro; ISBN 978-90-5216-163-1; ISSN 0921-90

Sinds de opkomst van de grootschalige telecommunicatiemediën spreken we in licht ironische zin van het verschijnsel 'Bekende Nederlander' ofwel BN'er. (In Vlaanderen hanteert men de term BV'er; tekenend voor de cultureel-psychologische kloof in de Zuidelijke Nederlanden is dat het begrip 'Bekende Belg' of BB'er vrijwel non-existent is.) Nu is er een verschil tussen bekend zijn en van betekenis zijn. *Celebrities* die nu alom bekend zijn als populaire 'iconen' op en rond het beeldscherm, zouden na hun overlijden wel eens snel in de vergetelheid kunnen raken, omdat hun werkelijke betekenis niet in verhouding stond tot hun tijdelijke populariteit. Namen noemen (wat mij betreft liever NN dan G & G) is hier gevaarlijk.

Het op de twaalfde van de twaalfde vorig jaar verschenen *Biografisch Woordenboek van Nederland*, in de wandeling afgekort tot *BWN*, memoreert juist degenen die niet in het vergeetboek mogen raken, omdat zij op enig maatschappelijk terrein van wezenlijk nationale betekenis zijn geweest. Het gaat dan om zulke uiteenlopende terreinen als politiek, bestuur, kunst, cultuur, wetenschappen, maar ook sport en amusement. Zo vinden wij op de laatste twee terreinen in het hier besproken deel VI de voetbaltrainer Rinus Michels (de

'Sfinx') en de Koningin van de Smartlap Mary Servaes-Bey (de 'Zangeres zonder Naam'); dat betekent niet dat alle nationale voetballers en dito voetbaltrainers of populaire volkszangers in het BWN aan bod (dienen te) komen, maar alleen diegenen die een uitzonderlijke of pioniersfunctie hebben gehad. Die criteria gelden ook voor de andere categorieën, ministers min of meer per definitie, maar wetenschapslieden, politici en hoge beleidsambtenaren alleen in speciale gevallen.

Het BWN-deel VI behandelt in gemiddeld tweeduizend woorden op zo'n drie bladzijden in zes kolommen leven en werken van 209 personen van nationaal gewicht die in de laatste decennia overleden zijn. Van deze tweehonderd zijn er uiteraard ook enkele tientallen die een rol hebben gespeeld in Nederlands buitenlandse betrekkingen of meer in het algemeen een internationale rol hebben vervuld. In dit deel betreft het onder meer premier Barend Biesheuvel; minister van Defensie en ondernemer Sydney van den Bergh; de diplomaat en 'spil van het Nederlandse Europa-beleid' Dirk Spierenburg; de diplomaat en internationaal ambtenaar (o.m. secretaris-generaal van de OESO) Emile van Lennep; de politicus en Europees Commissaris Sicco Mansholt; de buitenlandjournalist-avonturier en slachtoffer van het ministerie van Buitenlandse Zaken Willem Oltmans; de sociaal-democratische Europa-idealist jhr Marinus van der Goes van Naters (1900-2005; de 'Rode Jonkheer'); de verzetsstrijder, politiek activist, medeoprichter van het Palestina Comité Piet Nak; de slavist en smokkelaar van *samizdat*-geschriften Karel van het Reve; de landbouwminister en dito Europees Commissaris Pierre Lardinois; en de directeur-generaal van de

FAO A.H. Boerma ('Wereldvoedseluitdeler Nummer 1'). Dit deel bevat ook nog lemmata van enkele personen die bij hun leven geen internationale rol speelden, maar na hun dood tot de weinige landgenoten met een internationale naamsbekendheid gingen behoren: de ook postuum niet tot Nederlandse genaturaliseerde Anne Frank en de buitengewoon beroerd Engels sprekende Pim Fortuyn.

In totaal zijn in de zes delen nu minibioografieën van 2.071 personen verschenen. Onder hen velen van internationale formaat en met internationale uitstraling. In de vorige vijf delen bijvoorbeeld de internationaal jurist Tobias Asser; minister van Buitenlandse Zaken J.W. Beijen; regeringsleider en Koninklijke-Olieman Hendrik Colijn; minister-president Willem Drees; de graficus M.C. Escher; de minister van Marine in het Londense kabinet J.Th. Furstner; de regeringsleider in hetzelfde Londen Sjoerd Gerbrandy; de Amerikaan A.J.N. den Hollander – en nu ben ik nog maar op een derde van het alfabet. Neen, de lezer moet zelf maar een van de delen ter hand nemen (en als goed Hollander gebruik maken van de kortstondige maar zeer aantrekkelijke aanbieding) of een van de lemmata downloaden van het digitale bestand van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (de afzonderlijke bijdragen worden trouwens mede naar aanleiding van lezersopmerkingen permanent digitaal geperfectioneerd). Vrijwel nooit zal de gebruiker teleurgesteld worden; meestentijds vormen de necrologieën een bijna macaber leesgenot, terwijl de uitgebreide archief- en literatuurverwijzingen verder eigen onderzoek mogelijk maken.

Het bestuur van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis heeft om niet nader toegelichte redenen beslo-

ten met deel VI het project-BWN de laatste adem te laten uitblazen. Men kan slechts gissen naar de motieven en achtergronden. Natuurlijk lijken de dodenakkers na een inhaalactie van dertig jaar wat afgegraasd en uiteraard is het lastig auteurs te vinden die bereid zijn zonder honorarium een arbeidsintensieve klus te klaren waarvoor men op de wetenschappelijke productgroepen van de universitaire *profit centers* weinig punten zal kunnen scoren.

Voortzetting, desnoods in voorlopig alleen digitale vorm, lijkt mij een *must*. De BWN vormt na enkele decennia al een deel van Nederlands cultureel erfgoed. Er zijn goede en zakelijke redenen voor deze voortzetting. In de *eerste* plaats, zoals Jan Blok in een korte bespreking in *NRC Handelsblad* schreef, er wordt gewoon doorgestorven. Vorig jaar oud-minister van Buitenlandse Zaken Norbert Schmelzer; na publicatie van BWN-VI oud-minister voor Ontwikkelingssamenwerking Kees van Dijk. In de *tweede* plaats bevatten de zes delen ondanks alle gezwoeg nog heel wat, soms zeer opvallende lacunes. Zo zoekt men tevergeefs naar een biografisch portret van oud-minister Luns, die in 2002 op 90-jarige leeftijd overleed. Ik mis ook een schets van Jaap van Praag, niet de oud-voorzitter van Ajax maar de stichter (1946) van

het Humanistisch Verbond, van de ‘Humanistische Internationale’ de IHEU (International Humanist and Ethical Union) en de medefinancieringsorganisatie Hivos (Humanistisch instituut voor ontwikkelingssamenwerking); van de zendeling en hoogleraar missiologie Johannes Verkuil, die niet alleen in de Nederlands-Indonesische betrekkingen maar ook in de anti-apartheidsstrijd een rol speelde; en van de dienstweigeringsadvocaat en kampioen-vragensteller van de Eerste Kamer Hein van Wijk, die naast Max van der Stoep als zo’n beetje de enige Nederlander vereerd werd met een officiële onderscheiding voor zijn inzet voor de beëindiging van het kolonelsregime in Griekenland.

Werk te over dus en je kan of wil niet altijd wachten op of afhankelijk zijn van het (volgende deel van het) *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* (zie www.iisg.nl/bwsa) of het *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme* (waarvan trouwens in 2006 eveneens een Zesde en Laatste Deel verscheen). In de *derde* plaats zijn er belangwekkende Nederlanders die in bijvoorbeeld het eerste deel anno 1979 al gebiografeerd zijn, maar over wie intussen veel nieuw materiaal beschikbaar is gekomen of over

wie nieuwe visies in druk verschenen zijn. Zo stond in deel 1 al een schetsje in twee kolommen van de in 1942 in Dachau vermoorde Titus Brandsma (op de BBC hoor je hem nog wel eens aangeduid als Taitus Brendsma). Deze karmeliet en held van de vrije pers was in 1979 nog niet zalig verklaard, wat intussen wel is gelukt, terwijl zijn heiligverklaring hopelijk niet al te lang meer op zich laat wachten. Vorig jaar verschenen twee degelijke biografieën over deze R.K. journalist en verzetsheld (van de hand van Ton Crijnen en Joan Hemels, samen 730 blz.), die aanleiding tot herschrijving zouden kunnen vormen. *Ten slotte* vormt het BWN de beoogde voortzetting van het NNBW, het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dat tussen 1911 en 1937 in tien delen verscheen. Ook daarvan zouden vele kolommen herschreven en aangevuld kunnen worden, van Erasmus tot Multatuli, om maar enkelen van internationale allure te noemen. Maar dat valt buiten het bestek van deze bespreking en het tijdsbestek van dit blad.

Gerard J. Telkamp

Gerard J. Telkamp is historicus en mede-eindredacteur van dit blad.